

'לפני-אחרי' במשנתו של ר"ע ספורנו - איסורי עריות

יח, ו אֶל-כָּל-שֵׂאֵר בְּשָׂרוֹ לֹא תִקְרְבוּ

במאמרים על 'כבודם של יעקב ושל עמרם' (פרשת וארא, פרשת קדושים) עסקנו ונעסוק בענין היתר איסורי עריות אצל יעקב אבינו (שתי אחיות בחייהן) ואצל עמרם (אשר נשא לאשה את דודתו). יסוד הדיון היה, שאלה הם שני איסורים דאורייתא, בדרגת עונש כרת. הדיון נסב, בין היתר, על 'הפה שאסר הוא הפה שהתיר', ועל הגדרים של 'עבירה לשמה'. הבסיס לכל הדיון היה ש'האבות שמרו תרי"ג', אמנם כרשות ולא כחובה, כאשר "תרי"ג" כפשוטן, הן כל אותן המצוות אשר נצטוינו בהן על ידי משה מפי הגבורה.

כאן אנו חוזרים אל משנתו המיוחדת והייחודית של רבינו עובדיה ספורנו שבצורה תמציתית אפשר לקרא לה: "לפני-אחרי". דהיינו, התמורות אשר חלו כתוצאה מחטאי אנוש, הן במישור מערכת הטבע [הקוסמי] (אחרי חטא אדם הראשון וחטא המבול) והן במישור של 'ישראל - אורייתא - קב"ה חד הוא' (חטא העגל ולהלן חטא המרגלים). כבר ראינו (פרשת שמיני) כיצד לפני חטא העגל היתה דרגת בני ישראל ש"כָּל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכֵּר אֶת-שְׁמִי אָבוֹא אֵלָיךְ וּבְרַכְתִּיךָ", ואילו אחרי החטא ותפילת משה אשר השיגה 'איזה תיקון', כשעם ישראל שוב זוכה להשראת השכינה, היה זה רק באמצעות 'משכן כליו, משרתיו וזבחיו'. אבל, מוסיף הספורנו ללמד, השינויים כתוצאה מן העגל לא רק קבעו בענין מקום ואמצעי השראת השכינה בעם ישראל כאומה. הם הטביעו את חותמם על עצם גופם של כל אחד ואחד, כדי שיהיה מסוגל בבוא הזמן לזכות לחיי עולם הבא. המשך הלימוד כאן בסוגית העריות בנוי על עיון בדברי הספורנו שהבאנו בהרחבה ובביאור מקיף לעיל בפרשת שמיני. מדובר, כפי שראינו שם, בתוצאות ההלכתיות מירידתם הרוחנית של בני ישראל עקב חטא העגל, שם 'התנצלו ישראל את עדים הרוחני שקנו במתן תורה'. וזה לשונו (כאמור, הובא בהרחבה לעיל בפרשת שמיני, שם ביארנו אותו באר היטב):

...ובכן ראה לתקן מזגם [היא יכולת השגת דרגות רוחניות גבוהות]

שיהיה מוכן לאור באור החיים הנצחיים [במקביל לעדים הרוחני]

אשר השיגו במתן תורה], וזה בתיקון המזונות והתולדה [ועתה פירושא

קא מפרש] ואסר את המאכלים המטמאים את הנפש במידות

ובמושכלות, כאמרו "וְנִטְמְתֶם בָּם" [שחז"ל דרשו (יומא לט, ב) 'אל תקרא' וְנִטְמְתֶם" (מ"מ צרויה) אלא "ונטמטם" (טי"ת ראשונה פתוחה, מלשון טמטום הלב ... והטי"ת השניה במקום תי"ו)... עד כאן בסוגית המאכלות האסורים (עסקנו בה בהרחבה בפרשת שמיני). ועתה עובר רבינו אל חידושי איסורי התולדה]. ואסר הנדה והזבה והיולדת [בפרשות תזריע-מצורע, מיד אחרי חידוש המאכלות האסורים שבפרשת שמיני, אשר כולם תוצאה מחטא העגלן לקדש את הזרע ולטהרו מכל טומאה, כאמרו (טו, לא) "וְהִזְרַתֶם אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִטְמְאֹתָם, וְלֹא יָמְתוּ בְּטְמְאֹתָם, בְּטְמְאֵם אֶת-מִשְׁפָּנִי", עכ"ל הספורנו.

מפורש יוצא מפי הספורנו שלולא חטא העגל לא ניתנו לישראל לא דיני מאכלות אסורים ולא איסורי טומאת הגוף וכד'. אין זה משנה לגבי לימודינו כאן אם איסורי ההפרשות מן הגוף לא היו נוהגים, או שהגוף היה שונה ממה שהינו כיום (כשם שהטבע העולמי השתנה עקב חטא אדם הראשון וחטא דור המבול) כך שלא היו לו הפרשות כאלה.

אבל לא רק בדיני טומאה וטהרה עסקינן. בפרשות אחרי-קדושים קבעה התורה רשימה ארוכה של איסורי התקשרות, הן אלה הנובעים מקירבה משפחתית ("שָׂאֵר בְּשָׂרוֹ") והן אלה אשר בשם "תועבה" ייקראו. רוב איסורי "שָׂאֵר בְּשָׂרוֹ" היו מותרים לבני נח, אשר חל אצלם בעיקר איסור אשת איש ("וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ"). אולם איסורי תועבה מסוימים כן חלו עליהם, שהרי "תועבה" לחוד ו"שָׂאֵר" לחוד. וכך לשונו של הרמב"ם בהלכות מלכים ט, א: על ששה דברים נצטוו אדם הראשון, על עבודה זרה, ועל ברכת השם, ועל שפיכות דמים ועל גילוי עריות ועל הגזל ועל הדינים... ובהלכה ה: שש עריות אסורות על בני נח — האם, ואשת האב, ואשת איש, ואחותו מאמו, וזכור ובהמה... (עכ"ל). עיון בפסוקים האוסרים את העריות יוכיח כי "זכור ובהמה" הם בגדר 'תועבה', בעוד "איש איש" וכד' הם בגדר איסור 'שאר בשר'. פרשת איסורי עריות אצלנו באה להוסיף איסורי עריות לבני ישראל הרבה מעבר לאלה שנאסרו לבני נח. עתה יבאר רבינו מדוע התורה באה לאסור עלינו סוגים רבים של איסורי עריות, אותם סוגים שלדעת רבינו לא רק היו מותרים לאנושות בתחילת הבריאה, אלא אף היו יחסים רצויים!

וזו לשונו (הספורנו לויקרא יח, ו ד"ה איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו):

הנה התולדת ההוה משאר-בשר בהיות אז הפועל [האיש] והמתפעל [האשה] קרובים במזג, ראוי שתהיה יותר הגונה וממוזגת [בניגוד גמור לדעה הרווחת שזיווג שני בני משפחה קרובים מביא לידי ילדים פגומים], כמו שקרה בתולדת משה אהרן ומרים מעמרם ויוכבד דודתו [בודאי הוכחה שאין עליה פירכא], וכמו שאמרו ז"ל על נשואי בת אחותו [יבמות סב, ב האוהב את שכניו ומקרב את קרוביו והנושא את בת אחותו (געגועי אדם רבים על אחותו יותר מן אחיו, ומתוך כך נמצא מחבב את אשתו, רש"י) ...עליו הכתוב אומר "אִז תִּקְרָא וְה' יַעֲנֶה תְּשׁוּעַ וַיֹּאמֶר הַנְּיִי" (ישעיהו נח, ט)]. וזה [אבל זה] יצדק כאשר יהיו הפועל והמתפעל מכוונים להפיק רצון קונם בלבד. אפס כי זה יקרה על המעט, כי אמנם מה שיקרה בכל המין האנושי או ברובו בזה הוא שיהיו מכוונים לתענוג בלבד [תענוג בלבד' לעומת 'להפיק רצון קונם בלבד'], כאמרו "הֵן-בְּעוֹן חוֹלְתֵי וּבְחַטָּא יִחַמְתְּנִי אֲמִי" (תהלים נא, ז) [ומפרש שם רבינו: וכמו כן ראוי שתסלח לי כי אמנם "בְּעוֹן חוֹלְתֵי", שלא כווננו אב ואם בתולדותי אלא להנאת עצמם, ובכך נטה טבעי לחטוא]. ובהיות שאר הבשר מוכן מאוד [כלומר, קרובים פיזית זה לזו בהישג יד. ואולי כוונת רבינו לומר שהם במתכונת זהה (מוכנות), ובמילא מתאימים זה לזו, ועל ידי כך מגיעים לידי הרהור וכו'], וההרהור והתענוג בו רב מאוד [עקב קרבתם זה לזו, אשר בגללה לבו גס בה], הנה כאשר יהיו חושבים שניהם שחבורם בלתי אסור [כפי שבאמת היה צריך להיות במצב הרצוי], ירבה ההרהור [גם להלן בפסוק יז מדגיש רבינו דוקא את צד ההרהור] והחבור ביניהם לתענוג בלבד, ובכך יזנו ולא יפרוצו [לא יתכוונו ולא ידאגו לפרות ולרבות] ומלאה הארץ זמה [דבר שלא יקרה בנישואי שני אנשים שאין ביניהם קירבה קודמת, היות ואינם 'מוכנים', חייבים הם להקים בית בישראל (כי אחרת לא יוצר ביניהם קשר של קיימא)]. דבר זה מטיל אחריות על שניהם, ומסיט במידה מסוימת את ההרהורים בשעת זיווג ולפניו מתענוג בלבד למטרה משותפת של חיזוק הבית המשותף ובניינן] ולכך אמר "לְגִלוֹת עֲרֻוָּה" [במקום ביטויים אחרים בתנ"ך כגון

'לֹבֵא אֵל' וכדו'], כי אמנם תענוג הגלוי בלבד [והוא הקשור בהרהור ותענוג] הוא המכוון ברוב (עכ"ל הספורנו).

(דבריו אלה של הספורנו תואמים את השיטה הטוענת שמצות יבום היא בגדר של "עבירה לשמה". לכן אסורה היא על אדם אשר אין כל כוונתו לשם שמים. ולכן רבי אבהו דרש חליצה במקום יבום, כי 'קרוב בעיני הולד להיות ממזר'. כלומר, אם אין הכוונה טהורה לגמרי, נותר בעינו איסור עריות של אחות אשתו שעונשו כרת).

אחד מגדולי בעלי המקרא שבדורנו, הגאון רבינו דוד גולדברג שליט"א (ראש ישיבת טלז שבקליבלנד ארה"ב) מחבר הספר 'שירת דוד', ביאר את דברי הרמב"ן המובאים מיד, על יסוד העיקרון שהספורנו הניח. ויקרא יח, כ ד"ה ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לזרע לטמאה בה. וזה לשונו:

הרמב"ן כתב, זה לשונו: ולא אמר בכאן "לְגַלוֹת עֲוֹנוֹתָהּ" נכמו בשאר הערות] כי לא יזכיר כן רק בשאר בשר והנדה, שהאיסור בהם בעבור הגילוי, כמו שאמר "אֶת־שְׂאֵרוֹ הֵעֲרָה", עכ"ל הרמב"ן. ונראה ביאור דבריו על פי דברי הספורנו פסוק ו... והחיבור ביניהם לתענוג בלבד... תענוג הגילוי בלבד הוא המכוון ברוב... עכ"ל הספורנו. ונראה שלזה נתכוין הרמב"ן במה שכתב שבשאר הבשר והנדה האיסור הוא משום הגלוי, רצונו לומר אופן הביאה שהיא לשם תענוג ולא לקיום המין. וכמו שכתב הרמב"ן בהדיא שזהו טעם איסור נדה, שלא התירה התורה המשכב רק [=אלא] לקיים הזרע. אבל באשת איש הקפידה התורה על הביאה עצמה אפילו שלא לשם תענוג מטעם שהיא "אֶשֶׁת עֲמִיתְךָ", והוא מבלבל זרעו בזרע חבירו, או מפני שפוגע בבעלות חבירו. ולכן כתוב "לֹא־תִתֵּן שְׂכָבְתְּךָ" שהקפידה על השכיבה, דאפילו אם כוונתו לקיים הזרע כמו שכתב הראב"ע [אנו מביאים את דברי ראב"ע מיד להלן], מכל מקום השכיבה עצמה אסורה, עכ"ל השירת דוד.

וכך כותב האבן עזרא (ד"ה ואל אשת עמיתך):

ואשר גברה תאות יצרם על דעת לבם [כלומר, אנשים שקבעו הלכה על פי השקפה, וההשקפה נקבעה על פי תאוותם, שהרי כל הרוצה לטעות, תמיד יבוא ויטעה] תעו בפירוש "לְזַרְעוֹ" [הם יפרשו "לְזַרְעוֹ" הראוי לזרע,

והוא בדרך שיוליד בנים אסור, אבל הקטנה או הזקנה או העקרה או אם הוא עקר לא אסרה תורה, עכ"ל בעל מחוקקי יהודה. ומעין זה פירש בעל באר יצחק על הראב"ע, וז"ל: ...אלא הפירוש הוא אפילו לזרע שהוא המעולה מהשלש מידות שזכר הרב, אפילו הכי באשת עמיתך אסור גם כאשר כוונתו לפריה ורביה. והעד ממילת "זרע" מהפסוק הבא אחריו שאמר "וּמִזְרְעָךָ לְאֶתְנָן" שפירושו בנים]. וידענו כי המשגל נחלק לשלושה חלקים: האחד לפריה ורביה בלי תאוה, והשני להקל מלחות הגוף, והשלישי לתאוה הנמשלת לתאוה הבהמה...

לאור דברי ראב"ע ורמב"ן נראה עתה לבאר כך את דברי הספורנו. איסורי העריות בסוג של "שאר בשר" (לעומת "תועבה") נתחדשו לעם ישראל כתוצאה מירידת הדורות אחרי חטא העגל, שלא יכלו לעמוד (לפי לשון הראב"ע) ביכולת להתכוון אך ורק לשם 'מצות פריה ורביה בלי תאוה'. בדרגה ההיא של 'בלי תאוה', שהיתה מנת חלקם אחרי שפרחה נשמתם במעמד מתן תורה בסיני, היתה אפילו עדיפות שאדם ישא לאשה דוקא זו הקרובה אליו ביותר, כמו אחותו. זו היתה דרגתו של עמרם ("גדול הדור היה") אשר נשא לאשה את אחות אביו. לכן לא רק שאין צורך לנסות להסתיר את הענין 'משום כבודו של עמרם', אלא אדרבא! מקרא מלא דיבר הכתוב (שמות ו, כ) "וַיִּקַּח עֲמֶרְם אֶת־יֹוכָבֵד הַדֹּתוֹ לוֹ לְאִשָּׁה". וכדי להסיר כל ספק, מפרש לנו פרשנדתא רש"י: "אחות אבוהי" (אונקלוס), בת לוי אחות קהת, עכ"ל. במקום שצדיקי הדור עמדו לפני מתן תורה, עמדו בניהם לרגע קט בזמן מתן תורה, ומיד לאחר מכן ירדו לדרגה נמוכה כזאת שגם צדיקיהם מכאן ולהבא אינם יכולים לשאת את אחות האב, אם משום שאינם מסוגלים ואם משום 'לא פלוג' דאורייתא. בעקבות גדולי הראשונים מפרש גם שר התורה את האבחנה הברורה שבין "לא תגלה ערוה" ובין "שְׁכַבְתָּךְ לְזָרַע".

משך חכמה ד"ה ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לזרע:

עיין ראב"ע. ויתכן כי דרך הגדולים מהערכים אשר ברצונם שלא ישכח שמם או שם משפחתם, והם אינם ראויים להוליד, יקחו להם ריע נאמן מכסה סוד, ויצוו עליו להיות עם אשתו ולהוליד בן, למען ייקרא שמו על המיוחס לבנו, וישאר שמו לזכרון. לזה מנעה התורה אף מזה, אף כי הוא לרצון הבעל, ולזה אמר "עֲמִיתְךָ" -

כי הוא ממתיק סוד עמו. ו"לא־תִתֵּן שְׁכָבְתָּךְ לְזֹרַע" - להיות לו להבעל זרע. ורדפה התורה אחר היצר בכל הדרכים. ואם יהיה לך זרע כזה, דהם ממזרים, גם על זה אני מזהיר (פסוק כא) "וּמִזְרָעֶךָ לֹא־תִתֵּן לְהַעֲבִיר לְמִלֶּךָ", אף דהמה ממזרים (עכ"ל המשך חכמה).